

Стаканов Р.Д., к. е. н., доцент,
доцент кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
*Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МІГРАЦІЙНА СИСТЕМА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаканов Р.Д. Міграційна система Російської Федерації: значення для України. У статті досліджується еволюція міграційних процесів у Російській Федерації. Досліджено географічну структуру імміграції в країну, проаналізовано міжнародну трудову міграцію в розрізі країн – реципієнтів та донорів міграції. Вивчено прогнози зміни населення РФ до 2030 р. Досліджено частку окремих країн походження міграції в загальному обсязі виданих дозволів на роботу в Російській Федерації. Наведено дані щодо трансграничних переказів фізичних осіб із Російської Федерації до окремих країн, передусім країн СНД.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, міграційна політика, Росія, СНД.

Стаканов Р.Д. Миграционная система Российской Федерации: значение для Украины. В статье исследуется эволюция миграционных процессов в Российской Федерации. Исследована географическая структура иммиграции в страну, проанализирована международная трудовая миграция в разрезе стран – реципиентов и доноров миграции. Изучены прогнозы изменения населения РФ до 2030 г. Исследована доля отдельных стран происхождения миграции в общем объеме разрешений на работу в Российской Федерации. Приведены данные по трансграничным переводам физических лиц из Российской Федерации в отдельные страны, в первую очередь страны СНГ.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, миграционная политика, Россия, СНГ.

Stankanov R.D. Russian Federation migration system: implication for Ukraine. The article examines the evolution of migration processes in Russian Federation. Geographical structure of immigration into the country is studied; international labour migration in terms of recipients and donors of migration is analyzed. The paper study the change in population forecasts till 2030, investigates the share of particular states of origin in the total amount of work permits issued in Russia. In the article is presented the information for the cross-border individuals' transfers (remittances) from Russia to individual CIS countries.

Keywords: international labour migration, migration policy, Russia, CIS.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР більшість країн колишньої наддержави пройшла через економічні рецесії, що, однак, не вплинуло на історично сформований ступінь інтеграції ринків праці цих країн. Значні діаспори та великі обсяги міграції, у т. ч. трудової, стали характерним явищем для функціонування ринків праці регіону. При цьому на теренах СНД почали викристалізуватися нові та затверджуватися старі центри притягання робочої сили, що було зумовлено політичними та економічними причинами, передусім економічною кон'юнктурою, яка сприяла економічному розвитку економік, що базуються на експорті енергетичної сировини, а також демографічними дисбалансами в країнах регіону. Трудова міграція стала для одних країн СНД одним з основних джерел підтримання поточного рівня споживання за рахунок отримання грошових переказів мігрантів, а для інших – джерелом поповнення, а часом заміщення вибулих до більш розвинених країн трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку міжнародної трудової мігра-

ції, міграційна політика окремих країн та регіонів досліджувалися низкою українських та зарубіжних науковців, серед яких передусім варто виділити Дж. Борхаса, А. Вінтерса, А. Гайдуцького, С. Дрінквотера, І. Івахнюка, Е. Лібанову, О.Малиновську, С. Метельова, Д. Рату, А. Румянцева, С. Сардака, О. Старка, А. Філіпенка, Дж. Флореса, О. Шниркова. Також значну увагу даному питанню приділено у звітах та окремих спеціальних дослідженнях низки міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації праці, Міжнародної організації з міграції, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку тощо.

Росія є одним із ключових центрів міграції у світі, будучи передусім регіональним лідером із залучення мігрантів із країн колишнього СРСР. Дана стаття є частиною дослідження регіональної політики регулювання міжнародної трудової міграції в умовах формування глобального ринку праці.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасних міграційних тенденцій в Росії та отримання базису для подальшого дослідження

міграційної політики Російської Федерації, що є важливим для України як вагомого експортера робочої сили, у тому числі й до Росії.

Виклад основних результатів. Згідно з даними ООН, Росія є третьою (після США та Німеччини) за величиною країною імміграції у світі. Більшість припливу та відпливу робочої сили припадає на країни колишнього СРСР. Так, на росіян, українців та білорусів припадало понад 80% притоку мігрантів у РФ за період 1992–2007 рр. [1]. Згідно з даними перепису 2002 р., у країні перебувало 12 млн. іноземців, що становило 8,3% від загального населення. Більшість із них (майже 90%) – колишні жителі СРСР. Серед них 3,5 млн. родом з України, 2,5 млн. – із Казахстану. Незважаючи на економічну кризу, показники трудової міграції до Росії показують висхідну динаміку. Загальна кількість власників робочих дозволів у кінці 2011 р. становила 1,2 млн., що значно перевищувало показник 2010 р. (863 тис.), 900 тис. осіб мали спеціальні ліцензійні картки для роботи в приватних домогосподарствах. Таким чином, загальна кількість робочих дозволів станом на 2011 р. досягла показників докризового 2008 р. [2].

За даними ООН [3], у 2015 р. загальна кількість мігрантів у Росії становила 11,643 млн. осіб (7,9% від загальної кількості населення), кількість емігрантів – 10 576 тис. У структурі імміграції ключовими країнами – донорами міграції для Росії є Україна – 3 269 тис. осіб, Казахстан – 2 560 тис., Узбекистан – 1 146 тис., Азербайджан – 767 тис., Білорусь 764 тис., Киргизія – 591 тис., Вірменія – 527 тис., Таджикистан – 466 тис. осіб.

Міграційний притік із країн СНД був значним у перші два десятиліття після розпаду СРСР, однак упродовж першого десятиліття XXI ст. спостерігалася значна корекція міграційної динаміки. Від у середньому 700 тис. осіб на рік в 1990-х роках обсяги міграції впали в середньому до менш ніж 200 тис. в 2000-х. У 2009 р. даний показник становив 280 тис. осіб. Відтік мігрантів за той же період до країн колишнього СРСР становив у середньому 265 тис. осіб у 1991–2000 рр. і 39 тис. у 2001–2009 рр. Міграційний баланс із рештою світу був великою мірою

негативним за невеликої кількості іммігрантів, кількість емігрантів становила в середньому 93 тис. осіб за 1991–2000 рр. і 32 тис. за 2001–2009 рр. У табл. 1 наведено показники зовнішньої міграції в РФ в 2014–2015 рр.

Як видно з табл. 1, у Росії спостерігаються стабільно позитивні показники нетто-міграції, які на 90% забезпечуються припливом іммігрантів із країн СНД. Водночас у силу нестабільної економічної ситуації показники нетто-міграції в останні роки починають погіршуватися. Демографічна стабільність Росії, як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі повністю залежить від міжнародної міграції. Із 277,4 тис. загального приросту населення в 2015 р., 245,4 тис. (або 88,5%) було забезпечено завдяки імміграції [1]. Більше того, практично в усіх регіонах Росії спостерігається природне скорочення населення, а загальне позитивне сальдо природного приросту забезпечується за рахунок зростання населення в національних автономіях. Так, якщо в Центральному федеральному окрузі (Москва, Рязанська обл., Ивановська обл. тощо) в 2015 р. міграційний приріст становив 221,7 тис. осіб за природного скорочення населення на 68,9 тис. осіб, то в Північнокавказькому федеральному окрузі навіть за негативного міграційного приросту в -24,8 тис. осіб природний приріст населення становив 83,8 тис. осіб.

У табл. 2 подано загальну структуру міжнародної міграції в Російській Федерації в 2015 р. у розрізі країн реципієнтів та донорів міграції.

Ключові вищенаведені міграційні тенденції в РФ зберігалися і в 2016 р., коли за перші три квартали 2016 р. нетто-приплив мігрантів становив 196,5 тис. осіб., а показник імміграції з України – 93 тис. осіб. [5]. Фактично в 2015–2016 рр. вихід обсягів імміграції на докризовий рівень 2012–2013 рр. був забезпечений повністю завдяки різкому зростанню частки іммігрантів з України. Поряд із тотальним домінуванням міграції з країн колишнього СРСР як у загальній структурі наявних мігрантів, так і в динаміці постійної та тимчасової міграції в Росії спостерігається тенденція до скорочення притоку мігрантів із країн ЄС та США (з 2014 р. на 60%), зокрема трикратне зменшення імміграції з Німеччини

Таблиця 1

Загальні показники міграції в Російській Федерації в 2014–2015 рр., тис. осіб

Показники міграції	2014 р.			2015 р.		
	Загальна кількість іммігрантів	Загальна кількість емігрантів	Нетто міграція	Загальна кількість іммігрантів	Загальна кількість емігрантів	Нетто міграція
Міграція з країнами СНД	529,4	259,2	270,2	536,2	298,8	237,4
Міграція з іншими країнами світу	61,4	51,3	10,0	62,4	54,4	8,0
ЗАГАЛОМ	590,8	310,5	280,3	598,6	353,2	245,4

Джерело: складено автором на основі [4]

Таблиця 2

**Міжнародна трудова міграція
в Російській Федерації в 2015 р., тис. осіб**

По країнам	Загальна кількість іммігрантів	Загальна кількість емігрантів	Нетто-міграція
Країни СНД	536,2	298,8	237,4
Азербайджан	24,3	13,7	10,6
Вірменія	45,7	25,1	20,6
Білорусь	17,7	12,8	4,9
Казахстан	65,8	30,9	34,9
Киргизія	26,0	16,1	9,9
Молдова	34,0	16,6	17,4
Таджикистан	47,6	36,3	11,4
Туркменістан	6,5	4,2	2,3
Узбекистан	74,2	94,9	-20,7
Україна	194,2	48,1	146,1
Інші країни	62,4	54,4	8,0
<i>в тому числі</i>			
Грузія	7,0	3,7	3,3
Німеччина	4,0	4,5	-0,5
Індія	2,9	1,6	1,3
Китай	9,0	9,8	-0,8
КНДР	6,1	6,5	-0,4
ЗАГАЛОМ	598,6	353,2	245,4

Джерело: складено автором на основі [4]

(з 352 до 116 тис. осіб), зменшення на 75–80% з Іспанії (з 77 до 16 тис.), Сполученого Королівства (зі 174 до 30 тис.) та США (до 53 з 220 тис.) [5], що також було зумовлено спадом в економіці Росії та девальвацією її національної валюти.

За трьома прогнозами зміни населення РФ до 2030 р. [6], кількість наявного населення країни може або скоротитися з теперішніх 146,8 млн. осіб до 142,6, або зрости до 152 млн. жителів, однак усі вони передбачають щорічну імміграцію від 200 до 500 тис. іноземців, оскільки за жодного з прогнозних варіантів уже в середньостроковій перспективі природній приріст у Росії не буде позитивним. Взаємопов'язаною із цією є проблема демографічного навантаження. На початок 2017 р. у Росії на 1 тис. осіб працездатного віку припадає 764 непрацездатних осіб, із них 323 молодшого віку, які в майбутньому приєднаються до ринку праці та 441 – старшого віку, які вже вибули зі складу робочої сили. За трьома прогнозами (всі вони передбачають імміграційний притік), коефіцієнт демографічного навантаження в Росії зросте до 844, 857 або до 875. При цьому всі ці варіанти передбачають зростання навантаження на працездатне населення саме за рахунок збільшення частки осіб старшого віку за збереження наявної або мінімального зростання осіб молодшого віку.

Очевидно, що теперішніх масштабів міграції буде недостатньо для покриття природного скоро-

чення населення. Якщо розраховувати перспективу до 2020 р., то природне скорочення населення за 2011–2020 рр., відповідно до середнього прогнозу Федеральної служби державної статистики Російської Федерації (Росстат), становитиме 3,4 млн. осіб. Таким чином, для того щоб компенсувати ці втрати, масштаби залучення постійних мігрантів упродовж найближчої декади повинні досягати в середньому 340 тис. осіб на рік, що на 80 тис. осіб більше поточного показника імміграції в РФ [7, с. 3].

Для російського ринку праці вагомим є проблема нелегального працевлаштування. Для тимчасового працевлаштування в країні перебуває близько 4 млн. робітників, серед яких 2 млн. мають патенти на працевлаштування, ще 900 тис. мають право на роботу без дозвільних документів у рамках договору ЄврАзЕС [5].

Починаючи з 2007 р. в Росії значно зросла кількість іноземної робочої сили, яка визначається обсягом виданих дозволів на працевлаштування, а починаючи з 2011 р. також і виданими патентами. За період 2006–2015 рр. відбулися вагомні зміни в структурі іноземної робочої сили в розрізі виданих дозволів на роботу (у 2015 р. також з урахуванням виданих патентів) [8].

Таблиця 3

**Частка країн походження міграції
в загальному обсязі виданих дозволів на роботу
в Російській Федерації, % [8]**

Країна походження	Частка у загальній структурі виданих дозволів на роботу	
	2006 р.	2015 р.
Україна	18	11
Узбекистан	10	46
Таджикистан	10	24
Молдова	5	5
Киргизія	5	2
Вірменія	4	-
Китай	21	3
Туреччина	10	-
В'єтнам	7	-
Інші країни	10	9

Для низки країн походження міграції, зокрема і для України, вагоме значення мають грошові перекази мігрантів. Їхня структура з походження з РФ наведена в табл. 4. Якщо перекази нерезидентів можна повною мірою заносити до грошових переказів мігрантів, то у разі переказів резидентів необхідно їх диференціювати за країнами-реципієнтами. На нашу думку, у випадку з грошовими переказами до країн СНД вони також можуть уважатися здебільшого міграційним фінансовим ресурсом. Загалом порівняно з 2013 р., коли загальна кількість грошових переказів становила 59 млрд. дол., спостерігається відчутне скорочення по усіх країнах-реци-

пієнтах. Однак якщо скорочення по інших країнах світу (крім СНД) становило 35% (падіння з 37,2 до 24 млрд.), то скорочення по країнах СНД становило майже 50% (з 21,7 до 11,1 млрд.).

Таблиця 4
**Транскордонні перекази фізичних осіб
із Російської Федерації до окремих країн у 2015,
млрд. дол. США**

Країна	Перекази, здійснені резидентами РФ	Перекази, здійснені нерезидентами РФ	Перекази, здійснені резидентами та нерезидентами РФ
Узбекистан	0,4	2,7	3,1
Таджикистан	0,6	1,6	2,2
Киргизія	0,5	0,9	1,4
Україна	0,8	0,5	1,3
Вірменія	0,5	0,4	0,9
Азербайджан	0,46	0,36	0,82
Молдова	0,21	0,4	0,61
Казахстан	0,35	0,16	0,51
Білорусь	0,15	0,06	0,21
Туркменія	0,008	0,008	0,016
Загалом по країнами СНД	4,0	7,1	11,1
Китай	0,9	0,5	1,4
Туреччина	0,4	0,2	0,6
ЗАГАЛОМ	24,6	10,5	35,1

Висновки. Відсутність єдиного координуючого органу для функціонування ринку праці в РФ значно ускладнює проблему балансування попиту та пропозиції на робочу силу в країні. Зростання попиту

на робочу силу в сегменті реальної економіки поряд зі значними обсягами трудової міграції [8], а також довгостроковими демографічними викликами дають змогу стверджувати, що ні з погляду стратегічної, ні з погляду інституційної забезпеченості міграційної політики Росія не готова до вирішення проблем на національному ринку праці, у тому числі і в контексті інтеграції національного ринку в регіональний ринок країн ЄАЕС.

Майбутнє міграції в Російській Федерації залежить від низки демографічних та економічних факторів. Як і кругом у світі, міграція – двосторонній процес, окрім внутрішньої необхідності у притоці робочої сили для РФ, водночас наявний значний експортний тиск на робочу силу в сусідніх країнах, які активно постачають робочу силу на ринок праці Росії. Оскільки динаміка скорочення населення в Росії й надалі буде мати місце, то не викликає сумніву і сталість міграційних тенденцій у рамках регіону СНД, доки РФ залишається регіональним економічним лідером.

Військовий конфлікт України та Росії значно змінив структуру української міграції до Росії. Якщо потоки трудової еміграції з України поступово зміщуються в західному напрямку, то в східному зростають у першу чергу інші види міграції, передусім вимушеної, а також значно зростає інтегрованість, а отже, і міграційні потоки з боку неконтрольованих Україною територій на сході нашої держави та з анексованого Росією Криму. Нині можна стверджувати, що залежність України від російського ринку праці залишається й надалі вагомим, а вирішення питання проблем захисту соціально-трудова прав українських громадян у Російській Федерації потребує подальшого аналізу та інтенсифікації діяльності державних органів України.

Список літератури:

1. Вишнеvский А. Миграции в современном мире / А.Вишнеvский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.slideshare.net/RussianCouncil/world-migration-today-2012-rus>; http://www.fms.gov.ru/government_services/withoutvisa/.
2. International Migration Outlook 2013/ OECD [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oecd.org/els/mig/imo2013.htm>.
3. International migrant stock. By destination and origin / United Nations [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>.
4. Численность и миграция населения Российской Федерации в 2015 г. / Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/bgd/regl/b16_107/Main.htm.
5. Алехина А. Рост числа мигрантов в России вышел на докризисный уровень из-за Украины / А. Алехина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbc.ru/politics/06/12/2016/5846d3b89a79470b6f8738fa>.
6. Демография / Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#.
7. Трудовая миграция в Россию: как двигаться дальше / Ж.А. Зайончковская Е.В. Тюрюканова, Ю.В. Флоринская // Миграционный барометр в Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.neweurasia.ru/media/1Labour_migration_to_Russia_r.pdf.
8. Миграционная политика России – новый этап? / Институт демографии Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2016/0679/nauka01.php>.